

GRAFITS IBÈRICS SOBRE CERÀMICA. DARRERES TROBALLES A L'EBRE

Margarida Genera i Monells¹

I. INTRODUCCIÓ

D'acord amb la temàtica d'aquesta reunió científica presentem un conjunt de grafits amb signes ibèrics sobre ceràmica localitzats en l'establiment iberoromà de Sant Miquel de Vinebre, la Ribera d'Ebre, on en el decurs dels darrers anys s'han intensificat les recerques per tal que aquest paratge sigui properament adequat per a la visita pública.

En el marc d'aquest IXè Col·loqui Internacional sobre llengües i cultures paleohispàniques, intentem conèixer l'origen dels ocupants del jaciment de referència, a través de l'anàlisi dels pocs escrits que fins ara hem pogut recuperar.

Aquest material prové de les diferents campanyes realitzades des de l'inici de les investigacions a mitjans dels anys setanta fins ara.

Per tal d'oferir-ne el màxim d'informació que permeti una interpretació més acurada, la nostra intervenció consistirà principalment en exposar el context arqueològic de cadascuna de les troballes dins de l'àrea geogràfica definida per l'últim tram de la conca fluvial de l'Ebre.

II. CONTEXTUALITZACIÓ ESPAIAL I CRONOLÒGICA DE LES TROBALLES

El serral de Sant Miquel, a 100 m s.n.m. està situat en el contrafort de la serralada prelitoral, a 1,5 km al sud-est del municipi de Vinebre, on s'accedeix per un trencall de la carretera de Móra a Ascó, que mena a l'ermita de Sant Miquel, molt a prop del jaciment del que aquest pren el nom.

---

¹ Cap de la Secció d'Inspecció Tècnica i Programació. Directora del Pla de recerques de l'establiment de Sant Miquel de Vinebre (1976-2004).

Els treballs d'investigació iniciats l'any 1976 s'han dut a terme per un equip multidisciplinari, entre els membres del qual compten amb la col·laboració de l'arquitecte Carlos Brull Casadó, qui s'ha encarregat del projecte de museïtzació de tot el conjunt arqueològic.

La privilegiada situació geogràfica dota aquest indret, d'uns valors altament estratègics, que van ser aprofitats pels seus ocupants sobretot amb objectius militars i alhora comercials, a les vores del riu, en el Pas de l'Ase.

Aquest petit congost sobre l'Ebre, considerem que podria haver determinat un dels límits del territori Ilercavó, tret que posteriorment es mantindrà, en definir també l'àrea d'influència de la ciutat romana de *Dertosa*.

D'altra banda, a partir de Sant Miquel a través de la població de la Torre de l'Espanyol, on coneixem l'existència d'un important establiment d'època romana, el de la Font de N'Horta, hi ha una xarxa de camins que condueixen vers les terres del Priorat, concretament a la zona minera de El Molar-Bellmunt-Falset, potencialment riques en galena argentífera i en l'antiguitat també en plata, coure, i altres minerals, l'explotació dels quals tenim ben documentada, arqueològicament, almenys a partir del s. VIII aC.

A la Font de N'Horta, en l'interior d'una bassa que recull l'aigua que brolla de forma natural a un km aproximadament del nucli urbà, a l'any 1965 es va recuperar un conjunt constituït per una trentena de monedes, datades entre la segona meitat del s. I aC. fins al s. II dC., juntament amb altres materials, tals com eines agrícoles i algunes armes, que en gran part van ser llençats. Per les seves característiques, podem suposar que s'hauria tractat d'una sèrie de fets intencionats amb finalitats màgico-religioses, amb més freqüència durant el regnat de Marc Aureli, etapa a la que pertanyen la majoria de les monedes.

Quant a l'establiment de Sant Miquel, la instal·lació sobre la part alta del turó, d'un recinte fortificat aproximadament a l'últim quart del segle II aC, es va articular al voltant d'una trama urbana configurada per una xarxa de carrers longitudinals en direcció aproximadament en sentit N-S, connectats amb d'altres de transversals, és a dir, en sentit E-O.

Els primers presenten una rasant lleugerament horitzontal o amb poc pendent en estar situats a diferents plans marcats per l'orografia del terreny, que apareix de forma esglaonada. Els segons, en canvi, tenen forçosament un pendent molt més pronunciat, però amb un recorregut més curt.

En aquests carrers, les edificacions conformen illes més aviat allargades, també en direcció N-S, que resolien a nivell estructural l'aterrament natural del turó.

A l'interior del recinte es van recuperar dos elements, el barret i el setial, corresponents a una premsa de vi, que hem relacionat també amb un possible dipòsit de planta trapezoïdal del qual es conserva una alçada de prop d'un metre que podria haver estat el contenidor del producte elaborat, contigu a un altre de més petit per a la deposició de la brisa del raïm. Així mateix, durant la darrera campanya d'excavacions s'hi ha localitzat un altre contrapès reaprofitat per a la construcció d'un mur que delimita la cantonada de la façana nord-oest d'un dels carrers transversals.

D'altra banda, hem comprovat l'existència de dos sistemes defensius clarament diferenciats, que ens permeten copsar diverses etapes de planificació constructiva en un lapse de temps molt curt.

El primer hauria estat format per una murada, probablement una torre, una sèrie d'àmbits i l'accés amb una portella. Tant, des del punt de vista constructiu com funcional correspon a la tipologia dels establiments en barrera.

Aquest fet, juntament amb els aspectes mètrics, que responen al patró de mesura que coincideix amb el peu ibèric del voltant de 32 cm, ens permet adscriure la seva construcció en un àmbit cultural pròpiament ibèric que, cronològicament situem en el moment inicial de l'ocupació dalt del turó: en el darrer quart del segle II aC. D'acord amb aquesta informació, podem considerar que es tracta d'un conjunt unitari planificat i dissenyat per un col·lectiu humà amb suficients coneixements de les tradicions constructives i tàctiques de defensa locals, com per a poder-ho aplicar en l'estructuració dels diferents espais del recinte.

En la zona de l'accés hem localitzat una canalització, per sota de la rasant original amb un traçat en sentit est-oest i que ocupa una posició central en relació amb la porta. La funció d'aquesta claveguera fou la de recollir i conduir les aigües de pluja procedents dels dos carrers que conflueixen en un punt de la porta i d'aquesta manera evitar problemes de funcionament i sobretot sense crear punts febles en el sector del tancament i d'aquesta manera garantir-ne la seguretat i eficàcia en les seves funcions.

El segon sistema de defensa hauria constatat d'una muralla amb contraforts i un pas de ronda desmuntable. Per la seva metrologia i característiques constructives ja respondria a un context pròpiament romà en un moment avançant del segle I. Tanmateix, no massa allunyat del que es devia produir el setge, assalt, destrucció i abandonament d'aquest paratge, que situem cap a l'any 44 aC.

A banda dels aspectes constructius i funcionals, aquest segon sistema presenta especial interès per la seva metrologia. Totes les dimensions dels gruixos, longituds i separacions s'ajusten rigorosament a un únic

mòdul mètric que correspon exactament al peu romà (29,57 cm). Doncs, hem pogut comprovar que 1,5 peus és el gruix del pany de la murada; el mateix gruix que té el muret paral·lel que tanca l'àmbit allargat i 2 peus és la separació entre tots dos; 2 peus també de gruix i 3,5 de llargada tindrien uns contraforts separats entre ells 10 peus justos. Aquesta mateixa separació, aquí sí amb algunes lleugeres irregularitats és la que existeix entre les dues murades, el doble del gruix total de la segona que és exactament de 5 peus.

Referent a la datació, els diferents materials arqueològics estudiats, de naturalesa diversa, tots ells defineixen un mateix marc cronològic.

Les monedes representades majoritàriament per les seques de *Kese* i *Itirida*, estudiades per la Dra. M. Campo, reflecteixen molt bé el que devia ser la circulació monetària en aquesta zona durant els s. II i I aC. Així mateix, la ceràmica de vernís negre, en conjunt correspon a campanianes del tipus B i Boïdes i del tipus C, que ens situen en un mateix horitzó cultural.

Altrament, hi ha també documentat un ampli repertori de terrisses que comprèn diferents tipologies de vasos fets a mà de tradició indígena que apunten aquesta mateixa datació, coincident amb l'atribuïda a la resta de materials, tals com són les terracotes, que en comparació amb les localitzades en diferents punts del Principat, ens situen a finals del segle II aC, o bé, les àmfores, morters, vaixel·la domèstica, o altres vasos de caire més luxós.

Així mateix, s'han descobert diversos objectes singulars, entre ells una arracada naviforme d'or de filiació púnica, estudiada amb la col·laboració d'A. Perea. Per les seves característiques, de grans dimensions, bona factura i ornamentació, podem pensar que aquesta arracada no hagués tingut un ús ornamental continuat sinó més aviat s'hauria tractat d'un encàrrec especial com a ofrena votiva per un ús de caràcter cerimonial. En aquesta mateixa zona s'han pogut identificar altres materials de caire ritual, alguns dels quals ens referim més endavant.

III. ESTUDI DE LES INSCRIPCIONS

III.1. L'establiment de Sant Miquel

III.1.1. *Els grafits sobre ceràmica*

Centrant-nos en el tema principal del present estudi, en primer lloc, hem de remarcar que tret d'un sol cas, la totalitat de grafits amb signes ibèrics recuperats al llarg de les intervencions fetes pel nostre equip, es troben sobre un suport de ceràmica de vernís negre del tipus B, gene-

ralment amb un vernís lluent i irisat, de bona qualitat, o bé imitacions provinents de tallers, ara per ara, de molt difícil localització.

D'aquest grup, la majoria apareixen a la part externa del vas, en general, a la base i gairebé sempre en l'àrea delimitada pel peu. És a dir, els signes solen trobar-se en una zona molt poc visible de la peça, de forma que les tonalitats clares de la pasta ressalten amb el vernís fosc i opac.

Hem observat també, que sovint els grafitis s'han efectuat amb poca cura i la seva incisió s'ha obtingut mitjançant un doble traç amb un estri bastant gruixut i que ha aprofundit en la superfície del vas.

Com dèiem anteriorment, fins ara només n'hem identificat un de sol que apareix sobre àmfora ibèrica, concretament sobre la vora, obtingut amb força habilitat amb un estri punxant i fi. Aquest presenta una altra singularitat en ser el més llarg, quant al nombre de signes i per la seva realització abans de coure la peça.

Un cop fetes aquestes observacions, a continuació descrivim tots els exemplars aquí estudiats, tot esmentant en forma de fitxa, les dades següents:

1. Ubicació dins del recinte i any de l'excavació.
2. Naturalesa del suport.
3. Lloc on hi ha representats els grafitis
4. Característiques dels signes:

Nombre total

Interpretació

Relació de les troballes:

Les diferents peces s'identifiquen mitjançant un codi compost per les sigles SM del jaciment, l'any corresponent a la campanya d'excavació i les xifres referents al núm. d'inventari, on es precisa l'àrea, l'àmbit i el nivell de localització.

1. SM 76 troballa superficial en l'àrea central sense concretar
  - Ceràmica de vernís negre tipus B.
  - Lloc on hi ha representats els grafitis: a l'interior del vas, a la part central.
  - Característiques dels signes: Nombre total: 3
Interpretació: MLH III C.26.1: **takús / tarús**

2. S M 74 23

- Fragment de ceràmica campaniana B oïde.
- Lloc on hi ha els grafit: sota la base.
- Característiques dels signes: nombre total: 2, tot i que també es podria interpretar com un de sol.

Interpretació: MLH C.26.3: **Kiba/baki/s**

3. S M 77 A7 (àmbit 06), nivell de circulació

- Fragment de vernís negre imitació campaniana B, probablement provinent d'un taller local indeterminat.
- Lloc, on hi ha representats els grafit: part externa de la base
- Característiques dels signes: nombre total: 1

Interpretació: Existeixen diverses interpretacions. Tanmateix és probable que sigui **i**

4. S M 77 A7 (àmbit 010)

- Fragment de vernís negre imitació campaniana B, probablement provinent d'un taller local indeterminat.
- Lloc on hi ha representats els grafit: part externa del fons
- Característiques dels signes: nombre total: 2 signes efectuats d'un sol traç *ó pos-cocturam*

Interpretació: **KO II**

5. SM 02 4 2 121

- Fragment de ceràmica campaniana B
- Lloc on hi ha representats els grafit: Part externa de la base
- Característiques dels signes: 2 signes d'un sol traç *pos-cocturam*

Interpretació: MLH III C.26.2: **tar**

6. SM 02.4.2320

- Suport: ceràmica de vernís negre B oïde
- Lloc on hi ha representats els grafit: a la part externa de la base
- Característiques dels signes:

Interpretació: **ibe**

7. SM 02.6 33

- Suport: naturalesa de la ceràmica de vernís negre tipus B

- Lloc on hi ha representats els grafitis: Part externa de la base
Interpretació: **er**

8. SM 02

- Suport: ceràmica de vernís negre B oïde
- Lloc on hi ha representats els grafitis: al centre de la base.
- Característiques dels signes: un fet d'un sol traç.

Interpretació: **H**

9. SM 92 33. 1.93

- Àmfora ibèrica afaïçonada amb una pasta força depurada, color rosa-ataronjat, amb desengreixant molt fi, de cocció regular i oxidant a una temperatura superior als 900 graus
- Lloc on hi ha representats els grafitis: a la vora.
- Característiques de la inscripció: consta de 7 signes, fets d'un sol traç ben cuidat abans de la cocció. Correspon al signari nord-oriental.
- Interpretació: Hi diu **Iskelaker**. És realitzada en el sentit habitual, és a dir, d'esquerra a dreta. D'acord amb l'estudi efectuat per l'investigador Joan Ferrer correspon a un antropònim ibèric, seguint l'esquema habitual de composició amb dos formants ben coneguts: iske i laker. Aquest darrer amb canvi de vibrant i de posició habitual de composició. iskeiltun (MLH III F21.1), saka-risker (MLH III G1.1), BAESIS CERIS (CIL II 3221), lake?belau? (MLH III D4.1), LACERILIS (CIL II 4625), etc.

Cal destacar que ambdós formants antroponímics apareixen en grecoibèric i en llatí representats amb l'oclusiva sorda CE, i que per tant haurien d'aparèixer amb alguna de les variants complexes del signe ke si la inscripció estigués utilitzant el sistema dual de diferenciació gràfica de les oclusives sordes i sonores. Atès que la variant utilitzada en aquesta inscripció, MLH III ke1, és la simple, conseqüentment es pot afirmar que la inscripció és incompatible amb l'ús del sistema dual.

Aquest fet es pot considerar normal, tenint en compte la cronologia del jaciment, ja que el sistema dual deixa de documentar-se en inscripcions ibèriques, excepte algun cas aïllat, des de principis del s. II aC.

Altres:

Tot i que no siguin materials provinents de les recerques efectuades en el marc del nostre projecte d'investigació, incloum en aquesta recopi-

lació, dos fragments ceràmics amb grafit publicats per M. Sanz, també d'aquest mateix jaciment.

D'acord amb l'esmentada publicació es tracta, en primer lloc, d'un sol signe inscrit en la base d'un gran atuell fet amb una pasta que conté un desengreixant molt fi. Per la descripció deduïm que probablement es tracti d'una àmfora ibèrica.

El grafit fou també efectuat amb molt poca cura, tal com succeeix en els casos descrits anteriorment.

Un segon exemplar, donat a conèixer per aquest mateix autor, és el corresponent a un altre conjunt de signes, aquest cop sobre ceràmica campaniana B, realitzat amb molt poca destresa, reproduït en la fig. 3.

III.1.2. *Materials no ceràmics*

En el mateix context on s'han recuperat tots aquests grafit, va aparèixer durant la campanya de l'any 2003, en l'àrea 6, un *simpulum* de bronze gairebé sencer i en bon estat de conservació. Li manca només el vaset per a recollir el líquid.

Presenta 35 cm de llargària i 6 d'amplada màxima. Porta una decoració amb tres caps d'ànec en relleu, efectuats amb una tècnica molt refinada que reflecteix la sensibilitat i la destresa de l'artesà.

Aquest tipus d'objecte, d'origen grec, relacionat amb la consumició del vi, fou introduït a la Gàl·lia, pels etruscs a partir del s. II aC, datació que ens encaixa perfectament amb la del context on fou localitzat.

A la part superior de l'agafador hi ha visible la cartela d'un segell estampat, que tot i presentar certes dificultats d'identificació hi podem llegir L. CORNELI.

En el cas que aquesta lectura sigui la correcta es podria tractar d'un *Lucius Cornelius*, un personatge que presentaria *praenomen* i *cognomen*, tot responent així al model típic de nom del període republicà, i que probablement s'hagi de relacionar amb el propietari o artesà del taller, on s'hauria manufacturat aquest objecte.

No obstant això, és possible una altra interpretació, encara que menys probable, que és la d'identificar aquesta estampilla amb el destinatari de la peça. En realitat, es tracta d'un dels *nomina* més presents a l'epigrafia Hispana, i en especial del període que ens ocupa.

Sovint, ha estat considerat un *nomen* força vinculat a personatges d'origen indígena que han rebut la ciutadania durant el període republicà, relacionats, precisament, amb comandants o governadors d'aques-

ta família que havien exercit la seva magistratura a la península (Dyson 1981). Un exemple és Cneu Corneli Escipió, que a finals del s. III aC. tingué un paper decisiu en la conquesta d'aquests territoris, i que segons sembla deixà entre els indígenes força clients, que possiblement adoptaren el seu nom (*Cn. Corneli, P. Corneli*).

Un altra cas és el de *L. Cornelius Balbus*, personatge, d'origen Bètic, membre d'un llinatge promocionat en època republicana, i que fou col·laborador de Juli Cèsar. Durant el període de les guerres civils i el conflicte a Hispània va desenvolupar una activitat força intensa.

Amb aquests mateixos noms, *L. Corneli Dolabella* fou destacat a Hispània durant els anys 99-98 i que obtingué un triomf enfront els Lusitans. Així mateix, completa aquesta llista de personatges que podrien haver pogut tenir quelcom a veure amb la peça que aquí presentem per primer cop, *L. Cornelius Lentulus* destacat a Citerior en el 59 a.C. i que estava vinculat al bàndol Pompeià.

III.2. Al peu del jaciment

Concretament, en un punt molt pròxim d'aquest paratge, gairebé al peu del turó de Sant Miquel, a finals dels anys vuitanta, fou descoberta una estela funerària, datada en un context lleugerament anterior a l'any 100 dC, que formava part d'un torculari (s. IV-V dC), on s'havia reutilitzat aquesta peça juntament amb un gran bloc de jaspi provinent de la pedrera de la Cinta a Tortosa, per al processament de vi, ara ja confirmat, d'acord amb els resultats de les anàlisis de fitòlits (J. Juan i J. C. Matamala 2002).

És de gres grisenc, molt probablement originari de les pedreres de Flix i té unes mides de 250 cm d'alçada màxima, 68 cm d'amplada i uns 29 cm de gruix, mesures que coincideixen força bé amb la mètrica romana.

Dintre d'una orla de 9,5 cm que ressegueix el perímetre, podem distingir-hi quatre camps.

El superior emmarcat en un semicercle, presenta una decoració en baix relleu d'un estel o rosàcia de sis braços amb sis cors o hores que omplen els espais; el centre és format per dues circumferències concèntriques i sota aquesta composició apareix la figura d'un creixent, efectuats amb la tècnica de baix relleu.

D'altra banda, presenta dos registres inscrits, dels tres camps epigràfics previstos.

El primer comprèn la *Tabula ansata* amb tres ratlles, on llegim dos noms personals: el d'un pare, C(aius) AEBVTIVS TARDVS i el del seu fill, C(aius) AEBVTIVS VERECVNDVS, soldat de la legió VI.

El segon, de 23 línies, comprèn 22 versos: 11 díctics elegíacs. Es tracta d'un *carmen epigraphicum*, on s'alternen hexàmetres i pentàmetres. Al final apareix una última ratlla amb el nom de *Valeria Laura*, esposa de *Caius Aebutius Tardus*, i mare de *Caius Aebutius Verecundus*, que *dilagitur*, és a dir, es féu càrrec del cost del monument.

El text conté un cúmul de sentiments expressats per uns pares davant la pèrdua del seu fill, mort en plena flor de la vida, un soldat que, tot just havia acabat de complir els 18 anys, trobà segat el camí com a *lectus miles* de la legió sisena a Síria, on es comportà amb valor. En un forma dialogada s'adreça als seus pares a qui diu que es complaïa en la vida militar i que per això havia nascut.

Des del punt de vista literari, la composició presenta nombroses reminiscències d'altres poemes del mateix gènere directes de Virgili i conté un vers gairebé sencer d'Ovidi. Així, doncs, en conjunt, podem observar-hi la confluència de trets fortament arrelats a la tradició indígena amb d'altres que reflecteixen el nivell d'aculturació romana assolit en aquest sector de l'Ebre abans de la fi del segle I dC.

El darrer camp, no inscrit, possiblement fon reservat per un altre text que mai es va arribar a gravar.

Per últim, sobre la orla hi ha visibles diversos grafitos, alguns dels quals podrien correspondre a signes, que reproduïm en la Figura 4, que aquí no comentem en constituir el tema d'una publicació monogràfica sobre aquesta estela, avui en procés de redacció.

IV. CONCLUSIONS

Tot i que estiguem lluny d'arribar a unes conclusions que ens permetin respondre amb prou certesa a la qüestió plantejada en l'inici d'aquesta comunicació, exposem aquí una sèrie de consideracions basades en els resultats de la recerca multidisciplinària efectuada fins ara:

1. L'àrea geogràfica on es troba ubicat el Pas de l'Ase defineix un marc territorial especialment important des del punt de vista històric i paisatgístic amb un ric potencial de vestigis arqueològics coneguts. El seu estudi sistemàtic ens està aportant dades de gran interès per a interpretar, des de la gènesi i evolució d'un poblament prehistòric dispers en el pla, fins a la seva concreció en hàbitats ben estructurats de forma estable, situats en punts més o menys elevats i dissenyats d'acord amb les

necessitats dels seus ocupants. Així mateix, l'establiment de Sant Miquel és un clar exemple d'una planificació prèvia a la construcció del recinte, resultat de la valoració de la topologia del turó, d'acord amb la funció específica que havia de tenir, afavorida pels trets geomorfològics del propi terreny natural. Si bé, des d'un bon principi li hem atribuït funcions militars i comercials alhora, no descartem la possibilitat que hagués existit també una àrea sacra important, detectada per la concentració d'objectes de tipus cerimonial.

2. La configuració geogràfica del congost constitueix un factor determinant en la definició de límit territorial i alhora via de penetració vers altres localitats de l'interior. D'una banda, en el seu vessant nord, creiem que s'estableix la línia que, en un moment determinat, podria haver marcat l'àrea ocupada per dos grups de pobles, diferenciats amb signes d'identitat pròpia, molt sutilment perceptibles a través del registre arqueològic i que ens vindrien a confirmar algunes de les informacions aportades per les fonts clàssiques referent a l'origen d'ilergets i ilerca-vons.

D'una altra, facilita el pas en altres direccions, en gran part controlat des del turó de Sant Miquel. Concretament, des d'aquest punt de Vinebre, a través de la localitat de la Torre de l'Espanyol es pot comunicar amb l'àrea minera del Molar-Bellmunt i Falset, la riquesa de la qual aquí ja n'hem fet esment.

3. En l'establiment de Sant Miquel, un recinte d'època ibèrica tardana, la implantació del qual tingué lloc en un període comprès entre el final de les guerres celtibero-lusitanes i el final de les guerres civils, hi tenim documentat l'augment gradual de la influència romana en aquest sector de la vall de l'Ebre, sense cap mena de trencament, almenys comprovable a través de l'anàlisi dels vestigis arqueològics. Ara per ara proposem els anys 45-44 aC com a data, més versemblant per emmarcar cronològicament l'assalt i abandó del nucli d'habitació, basant-nos principalment en l'absència de sigil.lata itàlica, fins i tot de prearetina, primeres produccions de ceràmica de vernís roig, que sí estan documentades a *Tarraco*, i a les que se'ls atribueix una cronologia pròxima a l'any 50 aC.

Pocs anys més tard d'aquesta data, constatem que en aquesta mateixa àrea té lloc una implantació progressiva del nou sistema d'explotació econòmica, una altre cop en el pla, ara en forma de vil·les amb una clara evidència d'explotació de la vinya (Els Pedruscalls, per exemple).

4. Pel que fa específicament al material estudiat, els grafit apareixen gairebé sempre sobre ceràmiques de vernís negre en un sector del vas

poc apreciable visualment, i en dos casos sobre àmfora ibèrica. Un dels exemplars present la inscripció més llarga que la resta. A través de la paleografia dels signes observem l'ús del sistema no dual fet que reforça la cronologia ibèrica molt tardana atribuïda a l'establiment de Sant Miquel.

D'altra banda, totes les inscripcions, que podem atribuir a noms abreujats, permeten diferents interpretacions. En aquest cas creiem que més aviat es deuen tractar de marques de propietat, malgrat es poguessin haver realitzat abans d'arribar a aquesta destinació a través de la via comercial.

5. Per la topologia del jaciment i sobretot a partir dels materials recuperats així com dels aspectes metrològics que regeixen les construccions del recinte, opinem que la gran majoria d'ocupants de l'establiment de Sant Miquel haurien estat d'origen indígena. No obstant tot això, disposem de prou indicis per suposar que no degué ser així el comandament, almenys, dels últims anys de vida en aquest indret, fet constatat per la construcció del segon sistema defensiu, que interpretem com la conseqüència directa de l'aplicació de noves estratègies d'acord amb les directrius romanes.

6. La localització de l'estela funerària en la partida de la Fontjoana, al peu del turó de Sant Miquel, datada en el segle I dC., es pot interpretar com un dels testimoniatges més eloqüents de la presència romana en aquest sector de l'Ebre, que ens confirma l'existència d'un destacament militar, format per grups nord itàlics més d'un segle després de l'abandó del turó de Sant Miquel.

D'altra banda, podem considerar aquest cenotafi, com un testimoni del grau d'assimilació de la cultura romana poc abans de l'any 100 dC, en un territori on conviu una comunitat que manté les seves tradicions d'arrel indígena, tal com podem apreciar en el treball lapidi de la mateixa peça, especialment en el camp iconogràfic.

7. Finalment, per cloure aquesta comunicació, considerem que les dades analitzades anteriorment, ens permeten suposar amb suficient rigor científic que a mitjans del s. II a C. el turó de Sant Miquel hauria estat ocupat per una població ibèrica, doncs així ho corroboren el conjunt de materials i també els escrits. Hi ha moltes possibilitats que aquests primers ocupants fossin, almenys en part, originaris dels establiments dels voltants, amb l'objectiu de tenir un control més gran d'aquesta àrea.

Tanmateix, durant les guerres sertorianes, aquest indret es convertiria en un punt operatiu de primera línia sota comanament romà, que als voltants de l'any 45-44 aC fou abandonat per sempre.

A partir d'ençà, el poblament de la zona continuà, però ara en el pla, pràcticament sense cap interrupció fins a l'actualitat.¹

V. BIBLIOGRAFIA

- Beltrán Lloris, F. (19XX). *Roma y el nacimiento de la cultura epigráfica en Occidente*, Zaragoza, pp. 57-84.
- Biarnes, C. (1973): «Nuevo poblado ibérico. Más descubrimientos arqueológicos», *El Correo Catalán*. Barcelona, 13.06.73; i altres notes diverses en el mateix periòdic i al *Diario Español*.
- Campo, M. (1978): «Material numismático del poblado de Sant Miquel de Vinebre», *Bull. Arq. Tarrac.* Ep. IV, fasc. 141-144, pp. 49-53.
- De Hoz, J. (1993): *Las sociedades paleohispánicas del área no indoeuropea y la escritura*. Esp A. 66, p. 3-29
- (1995). «Escrituras en contacto: ibérica y latina» A: Beltrán Lloris, F. (Ed.) *Roma y el nacimiento de la cultura epigráfica en Occidente*, Zaragoza, pp. 57-84.
- Dyson, S. L. (1980-1981): The distribution of roman republican family names in the Iberian Peninsula». *Ancient Society* 11/12.
- Garlan, Y. (1974): *Recherches de Poliorcétique Grecque*. École Française d'Athènes, Paris, pp. 292-293.
- Genera, M. (1978): «El poblado Ibérico de Sant Miquel de Vinebre. Notas preliminares». *Bull. Arq. Tarrac.* Ep. IV, fasc. 141-144, pp. 17-42.
- (1979): *Evolució del poblament prehistòric i protohistòric a les comarques de la Ribera d'Ebre i del Priorat*. Tesi doctoral inèdita. Universitat de Barcelona, Barcelona. (Inèdita).
- (1981): «Anotaciones sobre nuevos hallazgos de yacimientos ibéricos, en la comarca de Ribera d'Ebre (Tarragona)», *Mesa Redonda sobre la Baja Época Ibérica* (1979), Madrid, pp. 297-302.
- Genera i Monells M. (1990): «Les últimes descobertes en el Pas Ase». VIII Col·loqui Internacional d'Arqueologia. *Romanització del Pirineu*. Puigcerdà, 1988, Barcelona, pp. 197-201

---

¹ Agraïm la col.laboració del Sr Joan Ferré en la lectura dels signes ibèrics i la del Dr. Oriol Olesti, pels seus suggeriments en relació a l'estampilla de *L. Corneli*.

- Genera, M. (1992): *L'Ebre final: del paleolític al món romà*. Centre d'Estudis Dertonenses, Tortosa, pp. 67-68.
- (1993): «Vinebre: els primers establiments del riberal. Recerques arqueològiques». *Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV. Secció d'Arqueologia i Història 87*, Tarragona. (Recull tota la bibliografia existent fins aleshores).
- (2003): «Museïtzació de jaciments arqueològics a l'Ebre: Sant Miquel de Vinebre (Ribera d'Ebre)». *Actes del II Congrés Internacional de museïtzació de jaciments arqueològics*. 7, 8 i 9 d'Octubre de 2002. Barcelona, Institut de Cultura. Museu d'Història de la Ciutat, p. 198-203.
- Genera, M.; Campo, M. (1980): «Hallazgos monetarios en el yacimiento de la Font de N'Horta, la Torre de l'Espanyol». *II Symposium Numismàtic de Barcelona*, pp. 203-209 i lám. 28.
- Genera, M.; Mayer, M.; Pons J., i Prevosti, M. (1990): «un vestigi del món romà a la Ribera: l'estela de Vinebre» a: *Tribuna d'Arqueologia 1989-1990*, Barcelona, Departament de Cultura. Generalitat de Catalunya, pp. 135-145.
- Genera, M. i Prevosti, M. (1999): «Restes d'un torcular a la partida de la Fontjoana (Vinebre, Ribera d'Ebre)» a *Actes del 2n Col·loqui Internacional d'Arqueologia Romana*, 1998 Monografies Badalonines, núm. 14. Museu de Badalona, Badalona, pp. 294-301.
- Genera, M.; Brull, C.; Pérez, J. M.; Camps, P.; Gómez, A.; Rams, P.; Riart, F.; Sant, L., y Llorens, O. (2002): «L'establiment de Sant Miquel de Vinebre (Vinebre, Ribera d'Ebre): estudi preliminar de l'estructura de defensa del vessant septentrional». *Actes I Jornades d'Arqueologia. Ibers a l'Ebre, recerca i interpretació*. Tivissa, 23 i 24 de novembre de 2001, Ilercavonia, 3, 2002, pp. 151-167.
- Genera, M.; Brull, C.; Gómez, A. (2005): «Disseny i planificació del sistema defensiu a l'establiment de Sant Miquel de Vinebre (Ribera d'Ebre)», *Tribuna d'Arqueologia 2002-2003*, Departament de Cultura. Generalitat de Catalunya, Barcelona, pp. 95-116.
- Genera, M.; Brull, C.; Gómez, A.; Alberich, J. (2005): «Modificació i canvi en el sistema defensiu de l'establiment de Sant Miquel de Vinebre (Ribera d'Ebre). un efecte de la romanització del territori?», *Actes del XIII Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà. Món Ibèric als Països catalans. Homenatge a Josep Barberà i Farràs*. Puigcerdà i Bellver de Cerdanya dies 14, 15 i 16 de novembre de 2003, vol. I, pp. 629-644.
- Gracia Alonso, F. (2003): *La guerra en la protohistoria: héroes, nobles, mercenarios y campesinos*, Ariel, Barcelona.
- Mayer, M.; Rodà, I (1986): «La epigrafia republicana en Catalunya. Su reflejo en la red viaria», *Epigrafia hispànica de época romano-republicana*. Zaragoza, pp. 157-170.

- Mayer, M.; Velaza, J. (1993): «Epigrafía ibérica sobre soportes típicamente romanos». A: Untermann, J.; Villar, F. (eds.). *Lengua y cultura en la Hispania prerromana*. Actes V Coloquio sobre lengua y cultura prerromanas en la Península Hispánica. Salamanca, pp. 667-682.
- MLH III = Untermann, J. (1990): *Monumenta Linguarum Hispanicarum, III Die iberischen Inschriften aus Spanien*. Wiesbaden.
- Moret, P. (1996): *Les fortifications ibériques: de la fin de l'âge du bronze à la conquête romaine*. Casa de Velázquez, Madrid.
- (2003). «Les fortifications ibériques complexes. Questions de tracé et d'unité de mesure», *La guerra en el mundo ibérico y celtibero*, Casa de Velázquez, Madrid.
- Noguera, J. (2000): «Característiques dels poblats ibèrics fortificats en el curs inferior de l'Ebre», *Il·lercavònia*. Full d'Arqueologia, 1. Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre, Flix.
- (2002). *Ibers a l'Ebre*. Col·lecció Daliner-3. Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre. Flix.
- Olesti, O. (2000). «Integració i transformació de les comunitats ibèriques del Maresme durant el S. II-I aC: un model de romanització per a la Catalunya litoral i prelitoral». *Empúries*, 52. pp. 55-86.
- Rodríguez Ramos, J. (2002): «Índice crítico de formantes de compuesto de tipo onomástico en la lengua íbera», *Cypsela* 14, pp. 251-275.
- Sanmartí, E. (1978): «La cerámica de barniz negro del poblado de Sant Miquel de Vinebre». *But. Arq. Tarrac*. Ep. IV, fasc. 141-144, pp. 43-47.
- Sanz, M. (1973-1974): «Población ibérica del valle del Ebro». *But. Arq. Tarrac*. Època IV, fascicle 121-128, p. 16.
- (1982). «Población ibérica del valle del Ebro (III). Aportación al estudio del Oppidum ibérico de Sant Miquel de Vinebre». *But. Arq. Tarrac*. pp. 11-42.
- Velaza, J. (1976-1989): *Léxico de inscripciones ibéricas* B91.
- (1996): *Epigrafía y lengua ibéricas*. Madrid .
- Vitruvio Pilón, Marco (1992): *Los Diez Libros de Arquitectura*. Ed. Akal, Traducció de José Ortiz y Sanz (1787), Madrid, p. 19.

VI. FIGURES

Fig. 1. Mapa de situació del jaciment de Sant Miquel de Vinebre

Fig. 2. Vista aèria de la zona estudiada

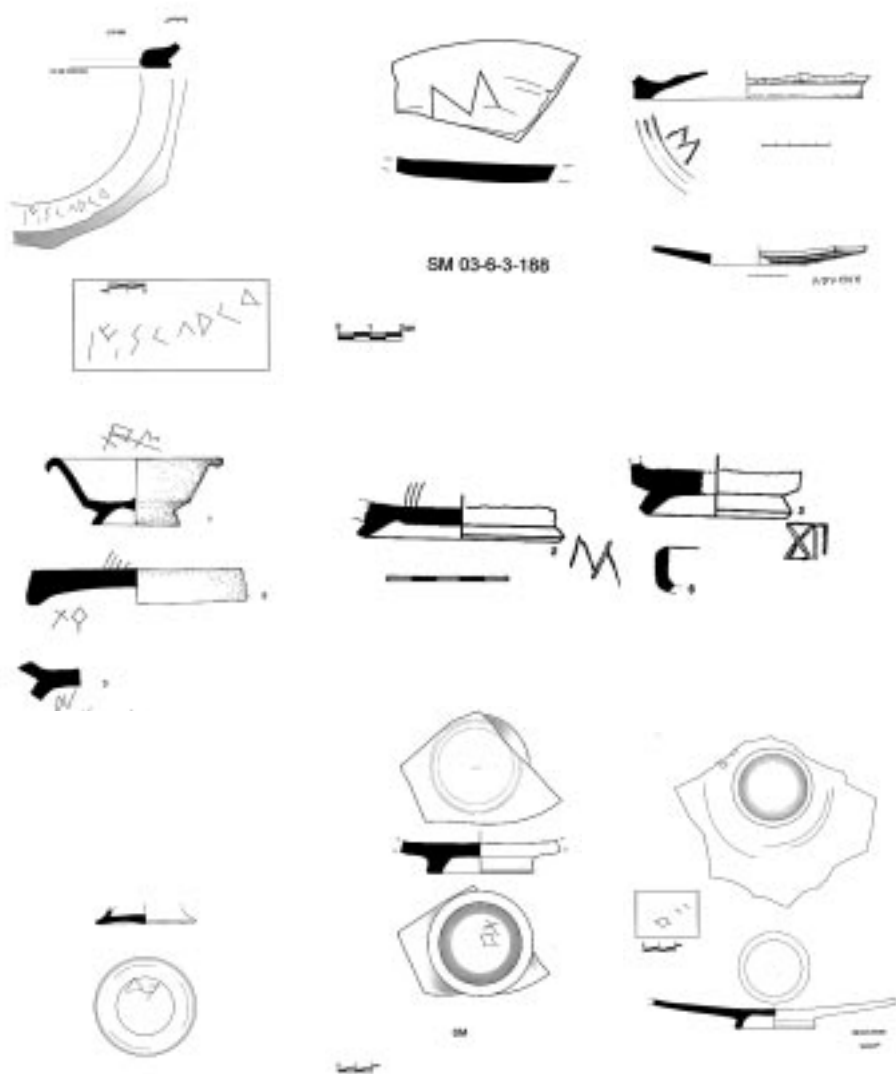

Fig. 3. Grafitis ibèrics sobre suports ceràmics.

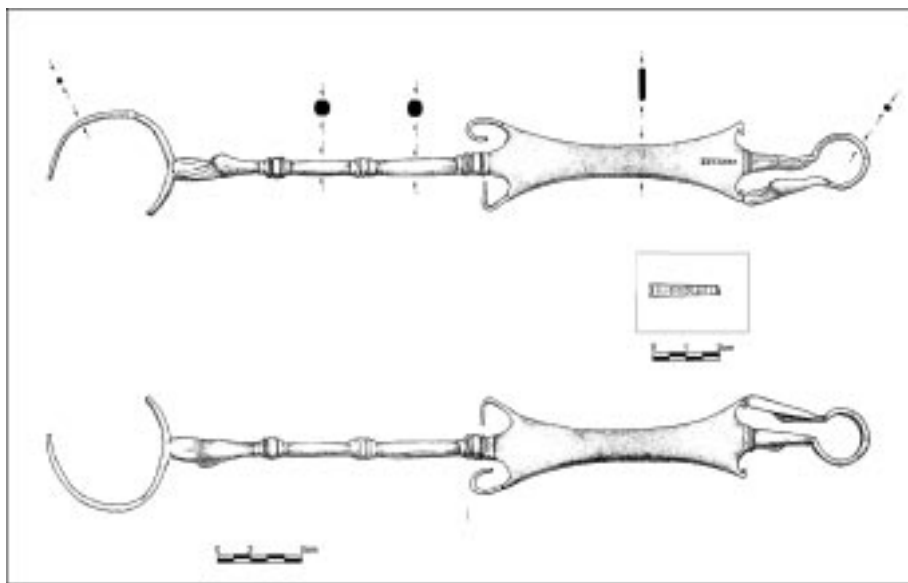

Fig. 4. Detall del *simpulum* recuperat al jaciment de Sant Miquel de Vinebre.

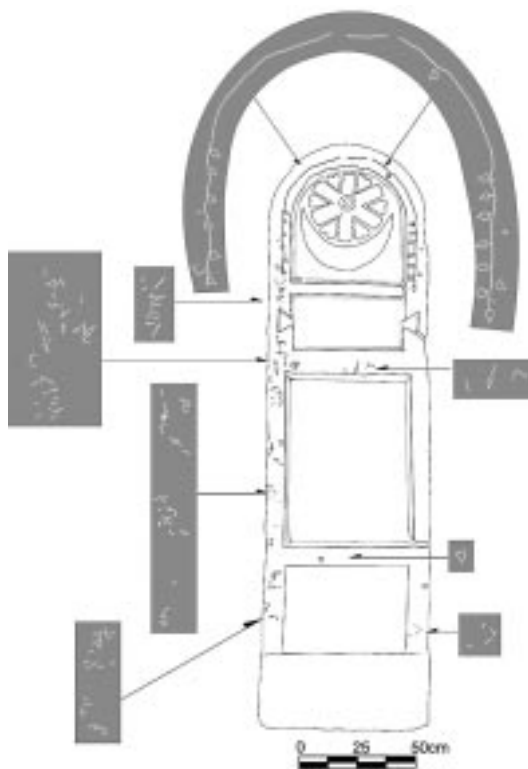

Fig. 5. Estela funerària de Vinebre: detall dels grafit.